

آزمون نظریه سرمایه اجتماعی و گزینش عقلایی: سبب شناسی علل گزینش به رویه‌های غیر قانونی در مراجعه کنندگان به ادارات تهران

دکتر مهدی خلفخانی*

چکیده

سرمایه اجتماعی و مباحث مرتبط به آن به موضوع کلیدی مباحث توسعه تبدیل شده است. به هر صورت اجماع جدی بین دانشمندان علوم اجتماعی در ارتباط با این موضوع ایجاد شده است که سرمایه اجتماعی در کنار سرمایه سیاسی و اقتصادی لازمه اجرای برنامه‌های توسعه‌ای است. در این ارتباط نویسندگان با درک اهمیت این موضوع به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و فساد اداری و نیز بر تاثیرات آن بر کاهش و یا افزایش هزینه متمرکز شده است. از این روی بر مبنای چهارچوب نظری تحقیق و به ویژه نظریه گزینش عقلایی و نظریه مبادله مدنظر تئوری‌های اقتصاد و نیز نظریه سرمایه اجتماعی، مشکلات پیشبرد امور در نظام اداری بر ایجاد گرایش به استفاده از سرمایه‌های منفی اجتماعی در نظام اداری ایران را توضیح می‌دهد. در این خصوص نویسندگان معتقد است که مراجعه‌کنندگان به نظام اداری در ایران بر مبنای گزینش عقلایی حاکم بر اقتصاد عمل می‌نمایند و از آنجا که استفاده از سرمایه‌های اجتماعی می‌تواند هزینه‌ها را در نظام اداری کاهش دهد و از سوی دیگر فرصت‌های بهتری را برای ارباب رجوع ایجاد نماید، از این روی در ارباب رجوع تمایل ایجاد می‌نماید که بدون صرف هزینه‌های گزاف رویه‌های اداری موجود در ادارات ایران، امور خود را با استفاده از هنجارهای مشترک منفی اجتماعی انجام دهند. از دیدگاه نویسندگان، این گرایش عمومی به استفاده از سرمایه‌های اجتماعی باعث عقیم شدن برنامه‌های عدالت اجتماعی می‌شود. بنابراین نویسندگان برای تشریح این موضوع، با استفاده از روش پیمایش، دیدگاه‌های مراجعه‌کنندگان به شهرداری تهران را جویا و با استفاده از روش آمار استنباطی تحلیل خود را در این ارتباط ارائه داده است. از این روی، روش انجام این تحقیق پیمایشی است. داده‌های تحقیق از طریق نظرسنجی جمع‌آوری و از طریق روش آماری تحلیل شده‌اند. از طرف دیگر، این مقاله در حوزه مطالعات میان رشته‌ای تدوین شده است.

واژگان کلیدی: هزینه، فساد اداری، سرمایه اجتماعی، عدالت اجتماعی.

مقدمه

توان هر سیستمی بستگی زیاد به امور سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی و جغرافیای و روانشناختی و غیره قرار داد. از دیدگاه اقتصاددانان قدرت یعنی داشتن منابعی که بتوانند ارزش‌های عینی مانند ثروت را فراهم آورند است. این منابع شامل سرمایه‌های هستند که از آنها تحت عنوان سرمایه‌های اقتصادی نام می‌برند.

جغرافی‌دانان از منابع دیگر قدرت نام می‌برند. این منابع مجموعه عوامل متغیر و ثابت جغرافیایی هستند که تعیین‌کننده میزان توسعه کشور هستند. جغرافی‌دانان بر عوامل ساختاری به شدت تاکید داشته و ساختارگرایی در جغرافیا دارای قدمت بسیار زیادی است.

از دید دانشمندان علوم سیاسی، منابع قدرت مرکب از عوامل متعددی است. از این رو ترکیبی از عوامل فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و جغرافیایی را ارائه می‌نمایند. این موضوع به خاطر ماهیت میان رشته‌ای علوم سیاسی است. اما از میان عوامل برشمرده شده، آنچه را می‌توان حوزه انحصاری علمای سیاسی دانست مفاهیمی مانند فرهنگ سیاسی، ثبات سیاسی، دموکراسی شدن، حقوق بشر، حاکمیت قانون، جامعه‌پذیری سیاسی، مشارکت سیاسی هستند که از منابع تعیین‌کننده قدرت یک کشور است. در مقابل دیدگاه‌ها و رشته‌های علمی فوق، جامعه‌شناسان از نوعی سرمایه نام می‌برند که تعیین‌کننده‌ترین عامل -از نظر آنها- در ایجاد توانمندی برای یک سیستم است و آن را سرمایه اجتماعی نام نهاده‌اند. در این مقاله نویسنده در نظر دارد با توجه به برداشتی که فرانسویس فوکویاما از سرمایه اجتماعی مطرح می‌سازد، تاثیر وجود یا فقدان این سرمایه را در محیط اجتماعی و اداری ایران توضیح دهد. از این رو درصدد بررسی رابطه موجود میان سرمایه‌ها و هنجارها در محیط اجتماعی ایران و تاثیرات آن بر رفتارهای بوروکراتیک ایرانیان هستیم. از این رو در این ارتباط سوال اساسی این مقاله آن است که:

- آیا مردم می‌توانند کارهای خود را در نظام اداری ایران (شهرداری‌ها در این تحقیق) به راحتی انجام دهند؟
- چرا مراجعه‌کنندگان به نظام اداری ایران (شهرداری تهران) به رویه‌های غیرقانونی در اداره گرایش می‌یابند؟
- آیا مراجعه‌کنندگان به ادارات تهران، بر مبنای منطق گزینش عقلایی به استفاده از سرمایه‌های اجتماعی منفی گرایش می‌یابند؟
- آیا این نظام دست و پا گیر بوروکراسی ادارات مردم را به استفاده از روش‌های غیر قانونی متمایل می‌سازد؟
- تاثیر این گرایش به استفاده از سرمایه‌های منفی اجتماعی در مراجعه‌کنندگان به ادارات در شکست پروژه‌های عدالت اجتماعی چیست؟

مرور ادبیات تحقیق

در ارتباط با موضوع فساد اداری و گرایش به رویه‌های غیرقانونی و ریشه‌یابی اجتماعی فساد تحقیقات و آثار زیادی به رشته تحریر درآمده است. در این زمینه دو جامعه‌شناس برجسته‌ای که به تشریح فرهنگ و فساد کمک پرداخته‌اند دورکیم و مرتون هستند. مرتون در کتاب «نظریه اجتماعی و ساختار اجتماعی»، طرح ابزارها - هدف را ارائه می‌دهد که میزان نقص قواعد و هنجارهای موجود را نشان می‌دهد. دیدگاه دوم مرتبط با خانواده است. ادوارد بانفلد متخصص علوم سیاسی، تجزیه و تحلیلی ارائه می‌دهد که در آنها روابط قوی خانوادگی - همانند آنچه در ایتالیا و سیسیل وجود دارد - به تشدید سطح فساد بالا کمک می‌کند. این نظریه ریشه در کار افلاطون دارد که از نظر او روابط میان اعضای خانواده به ویژه والدین و فرزندان آنها را وادار می‌کند اولویت‌های خاصی را مد نظر قرار دهند. بانفلد اعلام می‌کند که فساد با ارزش‌های قوی خانوادگی که در برگیرنده نوعی حساس قوی و تعهد و پایبندی هستند ارتباط دارد. از مهم‌ترین کارها دیگر در این زمینه می‌توان به کارلارنس هریسون و ساموئل هانتینگتون در کتاب «اهمیت فرهنگ» اشاره کرد که به گونه‌ای سیستماتیک به بررسی ریشه‌های فرهنگی فساد پرداخته است.

در ایران از مهم‌ترین کارهای انجام شده در سال‌های اخیر پیمایش انجام شده از طریق دکتر رفیع پور در مورد وجود خلاف، رشوه، پارتی، فامیل‌گرایی، محل‌های مهم فساد (شهرداری، گمرک و وزارت اقتصاد) فساد در میان مسئولین، فامیل‌گرایی در نمایندگان مجلس، زد و بندگرایی در میان نمایندگان و وزراء، دریافت پورسانت برای واردسازی اجناس، رشوه و اخاذی در میان نیروهای پلیس، وجود بازار سیاه و بازار ارز است که نتایج این پیمایش نشان دهنده وجود فساد و ریشه‌های اجتماعی آن در باورهای باور عمومی است (رفیع پور، ۱۳۸۶: ۷۴-۸۰).

از کارهای مهم انجام شده می‌توان به اثر نوشته شده توسط آقای حبیبی تحت عنوان «فساد اداری: عوامل موثر و روش‌های مبارزه» و نیز کار برجسته علی ربیعی تحت عنوان «زنده باد فساد: جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولت‌های جهان سوم» اشاره کرد. کار انجام شده توسط حسین حکیمیان و زیبا مشاور تحت دولت و تحول جهانی، اقتصاد سیاسی گذار در خاور میانه نیز اثر مناسبی در توضیح رابطه بین ساختار پاتریمونیل و فساد است.

در ارزیابی تحقیقات انجام شده می‌توان گفت: اثری که مستقیماً رابطه متقابل فساد اداری و سرمایه‌های اجتماعی را مورد بررسی قرار دهد وجود ندارد. البته این به معنی کتمان کارهای علمی انجام شده نیست. از این روی، ویژگی مقاله تدوین شده این است که به دنبال ترکیبی از رویکردهای غالب در رشته‌های علوم انسانی و مطالعه میان رشته‌ای است. از یک سوی، فساد اداری را به هزینه که مفهوم اقتصادی است پیوند زده است و از سوی دیگر مفهوم جدیدی از هزینه را که معنوی و حقوقی است ارائه نموده و از سوی دیگر این موضوع را به سرمایه اجتماعی و نظریه‌های موجود در مورد آن ارتباط داده و در نهایت تأثیرات آن را بر گرایش‌های افراد در محیط نظام اداری شرح داده است.

چهار چوب نظری

تا کنون دلیل استفاده افراد از روش‌های غیرقانونی از منظرهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. از دیدگاه اقتصادی - که دیدگاهی خرد برای تحلیل رفتارهای افراد است - گرایش به هر رفتاری محصول ارزیابی سود و زیان است؛ به عبارتی رفتارهای افراد در اجتماع رفتارهای معطوف به هدف هستند. از این رو افراد در اجتماع به ارزیابی چگونگی حصول به اهداف بدون پرداخت هزینه اضافی می‌پردازند. کارگزار عاقل در این زمینه از تمامی فرصت‌های در دسترس بهره می‌جوید که در میان فرصت‌های موجود، سرمایه‌های اجتماعی است که در دیدگاه‌های نظری اندیشمندان چون فرانسیس فوکویاما و ادوارد بانفلد ذکر شده است. در این قسمت، با توجه به توضیح مختصری که ارائه شد به تشریح چهارچوب نظری این مقاله می‌پردازیم و در نهایت، مدل نظری خود را ارائه می‌نماییم.

نظریه مبادله و نظریه گزینش عقلایی

واژه گزینش عقلایی واژه مشترک ادبیات بسیاری از رشته‌های علوم انسانی است. دانشمندان علوم سیاسی از این واژه تحت عنوان انتخاب عمومی، اقتصاددانان از آن تحت عنوان نئوکلاسیک ایسم و تئوری گزینش عقلایی، روانشناسان از آن تحت عنوان تئوری مطلوبیت مورد انتظار و جامعه‌شناسان از آن تحت عنوان گزینش عقلایی نام می‌برند.

این نظریه توسط اقتصاددانان سیاسی در قرن ۱۸ و به ویژه توسط آدام اسمیت و در کتاب «ثروت ملل» مطرح شد (Marshall, 1998:209) و سپس از طریق کارهای جورج هومنز^۱ و پیتر بلو^۲ مورد استفاده قرار گرفت و توسط جیمز اس کلمن^۳ در مطالعات جامعه‌شناختی به کار گرفته شد.

اصول اساسی این نظریه مشتق از دیدگاه اقتصاددانان خرد کلاسیک و نیز نظریه منفعت و کیفیت و تئوری بازی‌ها است که مطابق آن کنشگران در عرصه‌های اجتماعی به شیوه‌ای خردمندانه می‌کوشند تا بهترین وسایل را برای دستیابی به اهداف خود به کار ببرند. از این رو کنش افراد معطوف به هدف است. از این منظر، انسان‌ها به عنوان کنشگران اقتصادی در پی کالاهای مطلوب خود هستند و می‌کوشند مطلوبیت آن را افزایش دهند (بشیریه، ۱۳۸۱، ۵۹).

نظریه مبادله و گزینش عقلایی قلب دیدگاه اقتصاد خرد است که بر اساس آن انسان اقتصادی به عنوان اندیشمند متفکر، گزینه‌ها و ستادهای هدف را به صورت به هم پیوسته و دائمی ارزیابی و گزینه مورد نظر خود را - که بیشترین سود را برای او حاصل نماید - را انتخاب می‌نماید (Carrier, 2005:63)

نظریه گزینش اجتماعی معتقد است که همه افراد عقلایی هستند و هدف آنها تامین حداکثر منافع و حداکثرسازی مطلوبیت است. ثانیاً، نظریه گزینش عقلایی بر این مبنا مدل‌های تئوریک می‌سازد و سپس مانند علم اقتصاد این مدل‌ها را برای بررسی، توضیح و پیش‌بینی رفتار افراد و کارگزاران به کار

1. George Homans

2. Peter Blau

3. James S. Colmen

می‌گیرد. نظریه گزینش عقلایی، با استفاده از روش‌ها و ابزارهای علم اقتصاد، به نتایجی سیستماتیک در مورد دولت دست می‌یابد که در مجموع دولت را منشا ناکارآمدی می‌داند.

هسته کلی این دیدگاه آن است که روابط متقابل اجتماعی یک مبادله اقتصادی است و از طریق انتخاب عقلایی کارگزاران راهبری می‌شود. به عبارتی، هر اقدامی فقط زمانی انجام می‌شود که طرف سود و زیان‌های اقدام خود را محاسبه و سپس با ارزیابی سود حاصله مبادرت به اقدام می‌نماید. از این دیدگاه کارگزاران اقدام خود را بر اساس گزینش عقلایی و بررسی ترجیحات از سلسله مراتب (ارزش‌ها، کیفیت) که وعده به حداکثر رساندن سود و حداقل سازی هزینه را می‌دهد انجام می‌دهد. از این رو، فرض کلی این نظریه آن است که اقدامات افراد برای حصول به اهداف همیشه با سلسله مراتبی از ترجیحات کارگزاران صورت می‌گیرد (Zey, 1998:2).

نظریه گزینش اجتماعی از جوانب متعددی مورد انتقاد قرار گرفته است. به ویژه، همانطور که «آمارتیاسن» خاطر نشان می‌کند، فرض «حداکثرسازی مطلوبیت» در عرصه اجتماعی و سیاسی بسیار بحث برانگیز است؛ زیرا در بسیاری از مواقع افراد به دلیل احساس وظیفه، همبستگی و ملاحظات اخلاقی از کارهایی که مایل به انجام آنها می‌باشند خودداری می‌کنند. با این همه، طی دهه‌های ۸۰ و ۹۰ نظریه‌پردازان مکتب گزینش عقلایی موفق شدند تا نظر سیاست‌گذاران و افکار عمومی را متوجه مشکلات ناشی از رشد بی‌رویه دولت سازند، که در جای خود دست آورد با ارزشی محسوب می‌شود.

با این وجود با توجه به توضیح ارائه شده از نظریه، می‌توان در تشریح مساله گرایش افراد به رویه‌های قانونی در نظام اداری ایران گفت: اقدامات افراد برای حصول به اهداف همیشه با سلسله مراتبی از ترجیحات کارگزاران صورت می‌گیرد؛ یعنی اینکه کارگزار نتایج اقدامات خود را بر معیار این موضوع که چقدر هزینه کمتری را متحمل می‌شود ارزیابی و راه‌های را که از لحاظ منطقی دارای کمترین هزینه است را انتخاب می‌نماید.

در نظام اداری ایران نیز به نظر می‌رسد شهروندان بر مبنای این مدل عمل نمایند؛ یعنی در ابتدا به اداره مراجعه می‌کنند یا ذهن شان از اداره قبلاً به واسطه اطلاعات پیشینی ساخته شده است. در اداره برای انجام کار با دو آلترناتیو مواجه هستند؛ اولین گزینه همان راهی است که نظام اداری در پیش نهاده است که از نظر کارگزار یعنی ارباب رجوع پر هزینه است. یعنی از لحاظ مادی، معنوی و جزایی هزینه‌های آن ارزیابی می‌شود. کارگزار می‌داند که اگر این گزینه را انتخاب نماید مورد احترام و توجه کمتری کمتری از طرف کارکنان اداری قرار خواهد گرفت که این موضوع شاخص معنوی هزینه است. از سوی دیگر از لحاظ زمانی وقت زیادی را باید صرف کند و در آخر متوجه می‌شود که اگر خلاfi هم انجام دهد هزینه‌ای را متحمل نخواهد شد. این موضوع در کارمند اداری ما هم صادق خواهد بود. یعنی در زمینه جزایی کارمند می‌داند که هزینه جزایی موثری را در قبال ندانم کاری، کم کاری و اتحاد راه‌های غیرقانونی متحمل نخواهد شد. از این روی بر اساس این تئوری راه منطقی، انتخاب رویه‌های غیر قانونی است.

نظریه سرمایه اجتماعی

تاکنون در مورد سرمایه اجتماعی اجماع و اتفاق نظری حاصل نشده است. از این رو در مورد سرمایه اجتماعی دیدگاه‌های متعارض گونه‌ای ارائه شده که تیتز وار به آنها اشاره می‌نماییم:

▪ بعضی از مولفین از سه سطح متمایز سرمایه اجتماعی صحبت می‌کنند. در سطح خرد، سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌ها و هنجارهای حاکم بر روابط متقابل میان افراد، خانواده‌ها و اجتماع است. در سطح میانی، کارآمدی نهادی (Meso) و در سطح کلان، کارکرد نهادها، حاکمیت قانون و حکومت مد نظر است (Bjornskov and sevendsen: 7).

▪ برخی از علمای جامعه‌شناسی از جمله کلمن سرمایه اجتماعی را به معنی تسهیم، دانش، قواعد، تفاهات، هنجارها و انتظارات درباره الگوی روابط متقابل که افراد در فعالیت‌های رایجشان اعمال می‌کنند معنی نموده است. (Ostrom: 176)

▪ از دید [فولی]^۱ سرمایه اجتماعی به عنوان شبکه‌ای برای دسترسی به منابع تعریف شده است. (Snow, Soule and Kriesi, 2004:144).

▪ از سوی دیگر سرمایه اجتماعی به عنوان شبکه‌های از منابع فردی و اجتماعی که از طریق نهادهای اجتماعی برای هدایت جامعه به کمک گرفته می‌شود تعریف شده است. (Romero and Margolis, 2005:130).

▪ از جانب دیگر سرمایه اجتماعی عطفی به شبکه‌های اجتماعی است که از طریق آن افراد قادر می‌گردند به آهستگی یاد گیرند که چگونه با سازمان‌ها مواجه نمایند تعریف شده است. (Vera and Feagin, 2007: 376).

▪ [نورمن اوپ هوف]^۲ برای ارائه تصویر مشخص و قبل فهم از سرمایه اجتماعی به دو طبقه از آن اشاره می‌کند. که این طبقه‌بندی‌ها یکی ساختاری و دیگری شناختی^۳ است. از منظر طبقه‌بندی ساختاری، سرمایه اجتماعی اشکال متفاوت از سازمان و به ویژه قواعد، نقش‌ها، سوابق، روندها و بعضی از گونه‌های وسیع از شبکه‌های که به همکاری کمک می‌کنند اشاره دارد و به ویژه اشاره‌ای است به اقدامات جمعی سودمندی که در نتیجه سرمایه اجتماعی حاصل می‌شود. از دید طبقه‌بندی شناختی، سرمایه اجتماعی مشتق از فرایند ذهنی و نتیجه از آرمان‌ها است که با فرهنگ‌ها و ایدئولوژی‌ها و به ویژه هنجارها، ارزش‌ها، برداشتها و اعتقاداتی که به رفتارهای همیارانه کمک می‌کند ابقاء می‌شود (Uphoff: 218).

با توجه به دیدگاه‌های ارائه شده فرانسویس فوکویاما دانشمند علوم سیاسی، در زمینه سرمایه اجتماعی به توضیح ابهامات معنای و معرفت‌شناسانه این مفهوم متمرکز شده است. فوکویاما مفهوم سرمایه اجتماعی را دارای ابهامات جدی می‌داند و آنها را به صورت زیر دسته‌بندی کرده است:

1. Foley
2. Norman Uphoff
3. Cognitive

■ مهم‌ترین مشکل اساسی در زمینه سرمایه اجتماعی نبود اجماع و اتفاق نظر در مورد تعریف آن است. از دید او مهم‌ترین مساله در زمینه سرمایه اجتماعی، ضعف متدولوژیک است. این موضوع به دلیل نبود تعریف پذیرفته شده و نیز نبود استانداردهای پذیرفته شده برای سنجش و ترکیب آن در مدل‌های اقتصادی متعارف موجود است. از این روی از دید او مهم‌ترین مانع در این زمینه نبود اجماع در مورد مفهوم سرمایه اجتماعی است. برای نمونه رابرت سلو^۱ -اقتصاددان- استفاده از واژه سرمایه اجتماعی را گمراه کننده^۲ می‌داند. از دید او وجود روابط اجتماعی در حیات اقتصادی تصدیق^۳ می‌شود. اما مدعی است که سرمایه دلالت به اجناس هم‌شکل و مشابه، قابل تعویض^۴ و در نهایت قابل اندازه‌گیری است، در حالیکه که سرمایه اجتماعی مبین آن نیست. فوکویاما دیدگاه سلو را تایید و معتقد است که سرمایه اجتماعی شامل ابعاد مهم کیفی که برای کارآمدی و توسعه همکاری‌ها اجتماعی مهم هستند، می‌باشد. خانواده، اجتماع قومی، کلوپ‌ها، اتاق‌های گفتگوی اینترنتی ممکن است باعث همکاری اجتماعی شوند اما اهداف و طرحی که آنها دنبال می‌کنند به صورت درمانی متفاوت هستند.

■ دومین مشکل سرمایه اجتماعی به مفهوم بیرون‌سازی^۵ آن مرتبط است. پارتا داسگوپتا^۶ معتقد است سرمایه اجتماعی یک جنس عمومی نیست، بلکه جنبشی خصوصی است که بیرونی سازی منفی و مثبت گسترده‌ای را تولید می‌کند. سرمایه اجتماعی در درون گروه خاص و یا شبکه می‌تواند بیرونی سازی مثبتی را با آموزش دادن، تقوای اجتماعی^۷ صداقت، عمل متقابل^۸ و وابستگی فراهم آورد. به عبارتی آموزش‌ها می‌تواند سرمایه اجتماعی متعددی را میان گروه‌ها چون پزشکان، وکلا و غیره فراهم آورد. از سوی دیگر انسان دارای تمایل شدیدی به ایجاد همبستگی درون گروهی به هزینه دیگران دارد. پس اجتماعات با گروه‌ها یا شبکه‌های شدیداً به هم پیوسته ممکن است وقتی به عنوان یک کل مطرح شود متلاشی و تکه تکه شده^۹ و مملو^{۱۰} از مناقشات و خصومت‌ها باشد. حتی گروه‌های بی‌ضرر^{۱۱} بی‌ضرر^{۱۱} - که بیرونی‌سازی منفی شفاف ندارند- ممکن است توجه‌شان معطوف به خودشان شده و خودشان را از اطلاعات، ابداعات و ایده‌های دیگران محروم سازند.

از دید فوکویاما سرمایه انسانی و فیزیکی البته موجب بیرونی‌سازی منفی می‌شود. سرمایه اجتماعی می‌تواند برای ایجاد حملات گسترده، تخریب مسموم‌کننده و شرارت‌های دیگر اجتماعی استفاده شود. در حالی که در سرمایه اجتماعی، تمایل به بیرونی‌سازی، بیشتری از اشکال دیگر سرمایه است. برای

---

1. Rabert Solow
 2. Mislead
 3. Concede
 4. Fungible
 5. Externalities
 6. Partha Dasgupta
 7. Social Virtues
 8. Reciprocity
 9. Fragment
 10. Rife
 11. I.nocuous group

مثال قبایل و عشیره‌های سنتی در کشورهای در حال توسعه، آشکارا سرمایه اجتماعی خاصی را تولید می‌کنند که باعث ایجاد همکاری موفق و گسترده‌تر در مقایسه با افراد بی‌سازمان به همان اندازه می‌شود. از سوی دیگر این قبایل می‌توانند در جنگ با همسایه‌ها باشند و ممکن است حریصانه^۱ به اهمیت تکنولوژی جدید پافشاری نمایند و یا ممکن است دارای یک نظام سلسله مراتبی اجتماعی و تبعیض باشند که مانع توزیع منافع جمعی شود.

[مارک گرانوتر]^۲ جامعه‌شناس معتقد است: اغلب شبکه‌ها ناهمگن و نامتجانس^۳ به عنوان مجرای برای ایده‌های جدید و اطلاعات درون گروهی بسته عمل می‌کنند. اجتماع دارای شبکه‌های دارای اصطکاک و بی‌قاعدگی و بی‌بند و بار^۴ ممکن است بسیار کارآمدتر از شبکه‌های محکم باشند. افراد بیشتر به خودشان توجه می‌کنند و کارگاه‌های به هم پیوند یافته محکمی شبیه شرکت‌های ژاپنی ممکن است تولید سطح بالای از همکاری و کارآمدی در یک دوره و تحت بعضی از شرایط فنی نمایند، اما در کل به عنوان یک مانع بر طرف نشدنی^۵ اصلاحات اقتصادی و پیشرفت دیگران می‌شوند.

از دید فوکویاما ما با این موضوع در سیاست‌های دموکراتیک مواجه هستیم در حالی که این مساله مطرح است که دموکراسی بدون فقدان شبکه‌های جامعه مدنی ممکن نیست. همچنین جوامع مدنی می‌توانند اغلب مخرب و قاتل^۶ دموکراسی باشند. گروه‌های ذی نفوذ می‌توانند از افراد ضعیف از موضع سرکوب‌کننده حمایت کنند اما این مساله منجر به ایجاد وقفه^۷ و تشکیک^۸ در باره سیاست‌ها می‌شود. (Fukuyama, 2002: 31)

او با توجه به این ابهامات، تعریف موسعی از سرمایه اجتماعی را توسعه داده است. از دید او سرمایه اجتماعی هنجارها و ارزش‌های تقسیم شده است که همکاری جمعی را توسعه می‌دهد که در روابط واقعی اجتماعی تجلی و نمود می‌یابد. از دید او سرمایه اجتماعی شامل هر نوع همکاری مردم برای اهداف مشترک بر اساس ارزش‌ها و هنجارهای غیررسمی-که در آن سهیم هستند- است (Ibid).

برخی از علمای اجتماع بر موضوعی به نام اعتماد متمرکز شده‌اند. از این منظر، سرمایه اجتماعی معمولاً به درجه‌ای از اعتماد، هنجارهای همکاری، شبکه‌ها و انجمن‌ها در جامعه تفسیر شده است (Knowles, 2005: 1).

در دیدگاه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی، اعتماد به عنوان جزء اساسی سرمایه اجتماعی و به عنوان قسمت همگراساز از نشانه‌های فرهنگی مطرح می‌شود که وجود آن، فعالیت‌های سیاسی و بسیج افراد را با افزایش پاسخگویی نظام سیاسی موجب می‌شود. استدلال نظریه پردازان این است که شهروندانی که دارای اعتماد بالایی هستند، تمایل بیشتری برای مشارکت در اتحادیه‌های جمعی دارند. افزایش مشارکت سیاسی

-
1. Fiercely
  2. Mark Granovetter
  3. Heterogenous
  4. Losses
  5. Insuperable
  6. Bane
  7. Paralysis
  8. Cynicism

به عنوان معیاری برای حمایت از رژیم‌های دموکراتیک دیده شده است. به عبارتی دیگر جایی که اعتماد وجود ندارد مشارکت وجود ندارد و اگر مشارکت نباشد دموکراسی وجود نخواهد داشت. در مورد اعتماد نیز از دو نوع اعتماد خاص گرایانه^۱ و اعتماد تعمیم یافته^۲ نام برده شده است. اوسلانر اعتماد خاص گرایانه را اعتماد به خویشاوندان می‌داند که متضمن مخاطره کمتری است ولی موفقیت و بالندگی را فراتر از اجتماع محلی نمی‌برد. اعتماد تعمیم یافته در صورت دموکراسی رشد می‌کند حال آن که اعتماد خاص گرایانه ویژه جوامع توتالیتر است. اعتماد تعمیم یافته افراد را به مشارکت در جامعه و تعهدات اخلاقی مشتاق تر می‌نماید. اعتماد خاص گرایانه افراد را از زندگی مدنی دورتر می‌سازد. از دید او اعتماد خاص گرایانه برای سرمایه اجتماعی مضر است. ما نیاز داریم از درون گروه فراتر رفته و به افراد بیشتر و به ویژه به آنهایی که شناخت مستقیم از آنها نداریم و متفاوت با ما هستند اعتماد کنیم. از دید او کسانی که دارای اعتماد تعمیم یافته هستند در خود احساس نوعی التزام اخلاقی کمک به بیگانگان را دارند. کسانی که از اعتماد خاص گرایانه برخوردار هستند تنها به افراد هم عقیده و خودی اعتماد می‌کنند. آنها به غریبه‌ها به دیده شک و تردید می‌نگرند و حتی نگران این هستند که آنها چیزهایی را که برای آنها مقدس و قابل احترام است، تهدید و نابود کنند. اعتماد خاص گرایانه موجب می‌گردد که افراد به اجتماع بزرگتر اعتماد نکنند و تمام تلاش و فعالیت‌های خود را به حلقه محدود و کوچک خودی متمرکز سازند (غفاری، ۱۳۸۶: ۱۸۸).

آنچه از نظریه سرمایه اجتماعی مد نظر این نوشتار است آن است که وجود هنجارهای منفی مشترک مد نظر فرانسیس فوکویاما در نظام اداری می‌تواند میل به همکاری را از بین ببرد. از سوی دیگر، وجود این سرمایه‌های منفی که خانواده سالاری نیز قسمتی از آن است می‌تواند باعث بالا رفتن هزینه به ضرر یک عده و پایین آمده هزینه‌ها برای عده دیگر شود و این موضوع دارای تبعات اجتماعی است که یکی از این موارد ایجاد شکاف‌های منزلتی و اقتصادی و نیز عقیم‌سازی پروژه‌های عدالت اجتماعی است. در این ارتباط لازم به توضیح است که خانواده سالاری غیرمنطقی به عنوان منبع فساد تلقی شده است. این دیدگاه بیشتر متأثر از آرای ادوارد بانفلد، ماکس وبر و افلاطون است. فرض اساسی نظریه این است که فساد تا حد زیادی تعریف و تشریح نوعی احساس تعهد به کمک کردن و دادن منابع به افراد است که شخص احساس تعهد به آنها دارد و در راس آنها خانواده و سپس دوستان و گروه‌ها قرار دارند. انتصاب خویشاوندان در پست‌های مهم بزرگترین فساد عینی است. وفاداری نیز نوعی مهم‌تر است که در جوامع پس از سرمایه‌داری و به ویژه در جوامع فئودالیتیه وجود داشته است. (رفتارهای پاتریمونیال و باندسالاری) از دید افلاطون روابط خانوادگی به ویژه رابطه میان والدین و فرزندان عامل اساسی تشکیل‌دهنده طبقات و انتصاب‌ها است.

از دید وبر، وفاداری و بازار کاملاً متضاد هستند. این تضاد جهانی است و تعهد به برخورد با دیگران یک معیار مشابه و یکسان دارند. وبر در تلاش برای توضیح این مساله وجود ارزش‌ها و تعهدات خانوادگی را مانع اساسی ظهور منطق و عقلانیت ناشی از بازارهای اقتصادی می‌داند و از این رو او به جای خانواده بر

1. Particularized trust

2. Generalized trust

فردگرایی تاکید می‌کند. از دید او دستاورد بزرگ اخلاقی پروتستان‌تیزم و کاتولیسم در هم شکستن قید و بندهای خانواده بوده است.

از دید لارنس هریسون، خانواده نهادی کارآمد برای ادامه حیات است اما درعین حال مانعی در برابر توسعه نیز است. یکپارچگی و اتحاد با خانواده‌های بزرگ و میزبانی از یک فرد خارجی که عضو خانواده، روستا یا حتی قبیله می‌تواند یک فرهنگ خاص را موجب شود (هریسون، هانتینگتون، ۱۳۸۳: ۱۳۴-۲۳۶). با توجه به نظریه مذکور می‌توان توضیح داد که سرمایه‌های منفی اجتماعی یکی از گزینه‌های دیگر ارباب رجوعان در نظام اداری است که هم تحت تاثیر ساختار نظام اداری ما است و هم خود بر نظام اداری ایران به عنوان متغیر مستقل تاثیر می‌گذارد. بر مبنای چهارچوب نظری این نوشتار، دومین گزینه ارباب رجوع در نظام اداری ما استفاده از توانی است که به آن سرمایه‌های منفی اجتماعی اطلاق می‌شود که شامل بهره‌گیری از توان خویشاوندان و خانواده‌ها و اعتماد درون گروهی، اعتماد خاص گرایانه است. یعنی در نظام اداری ایران اعتماد ما دارای وجوه خاص گرایانه است که خانواده قسمتی از آن را تشکیل می‌دهد. از این دیدگاه، سرمایه اجتماعی، دارای کارکرد مثبت برای ارباب رجوع است. بدین صورت که استفاده از آن می‌تواند سود زیادی را ایجاد نماید که در اولین وهله مزیت اولیه آن احترام و توجه زیادی است که از ماموران ما دریافت می‌نمایند، از سوی دیگر بهره‌گیری از این نیرو، موجب تسریع کار ارباب رجوع می‌شود و از سوی دیگر فرد می‌داند به واسطه استفاده از این توان و سرمایه‌های که ما از آن به سرمایه منفی نام می‌بریم هزینه جزایی خاصی را متحمل نمی‌شود. از این روی با توجه به مباحث ارائه شده، مدل نظری این تحقیق به صورت زیر خواهد بود:

فرضیه

با توجه به چهارچوب نظری مذکور فرضیه این تحقیق به صورت زیر است.
انجام غیرمتعارف امور اداری شهروندان از طریق سفارش، خانواده سالاری، رشوه و غیره (سرمایه منفی اجتماعی) دارای هزینه پایین‌تری از انجام امور از طرق قانونی است و این امر رویه‌های غیرمتعارف را

تشویق و بی‌اعتماد به روندهای متعارف قانونی را افزایش می‌دهد (نظریه بازی‌ها و گزینش عقلایی و نظریه سرمایه اجتماعی).
به عبارتی دیگر:
هزینه پایین انجام امور در اداره از طریق بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی منفی ← توسعه رویه‌های غیرقانونی

متغیر وابسته	متغیر میانگیر	متغیر مستقل
توسعه رویه‌های غیرقانونی در ادارات (فساد اداری)	ترغیب و ایجاد تمایل و تشویق به انجام کارها از طریق غیرقانونی	پایین بودن هزینه انجام امور از راه‌های غیر متعارف و غیر قانونی
<p>اهداف فرضیه :</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ تبیین یکی از علل اساسی گرایش مردم به رویه‌های غیرقانونی (فساد اداری) در ایران . ▪ تبیین تاثیر وجود سرمایه‌های اجتماعی منفی در نظام اداری در بالا بردن هزینه انجام امور و توسعه رویه‌های غیرقانونی ▪ تشریح علل اساسی فساد و ارائه راهبرد لازم به منظور پایین آوردن هزینه انجام قانونی امور در اداره. 		

متغیر مستقل:

- پایین بودن هزینه انجام امور در اداره از طریق راه‌های غیرمتعارف

تعریف عملیاتی مفاهیم:

شاخص درجه یک: هزینه

شاخص درجه دوم :

- هزینه مالی، هزینه زمانی، هزینه جزایی، هزینه معنوی (حرمت ارباب رجوع)

هزینه مالی

- انجام امور با کمترین مبلغ در صورت پیگیری امور غیرقانونی در اداره.

هزینه زمانی

- انجام امور در اداره در کمترین زمان.

هزینه جزایی

- نبود هزینه‌های جزایی آنچنان موثر که باعث ترس و هراس کارمند و ارباب رجوع شود.

هزینه معنوی (حرمت ارباب رجوع)

- احترام به ارباب رجوع و حفظ شان و منزلت آنان.

متغیر وابسته

- فساد اداری و بی‌اعتمادی به روندهای قانونی و متعارف
- رفتن به دنبال پارتی.
- گرفتن سفارش برای انجام امور.
- دادن رشوه برای بالا بردن سرعت کار.
- دادن پول یا انعام و هدیه برای بالا بردن سرعت و زمان کار
- دادن انعام برای اخذ احترام بیشتر.

مفهوم هزینه

هزینه مفهومی اقتصادی است و عموماً آن را با پول و مالیه درک می‌کنیم. یکی از مفاهیم اساسی به کار گرفته شده در این تحقیق مفهوم هزینه است و نویسنده بر مبنای فرضیه‌های موجود معتقد است که وجود سرمایه منفی اجتماعی و خاص‌گرایی در محیط اجتماعی ایران باعث پایین آمدن بعضی از هزینه‌ها و یا افزایش بعضی از هزینه‌ها می‌شود که بر متغیر همکاری یا عدم تمایل عمومی به راه‌های قانونی در اداره تاثیر می‌گذارد. هزینه‌ها می‌تواند شامل امور و مسایل زیادی باشند. از نظر نویسنده این هزینه‌ها متشکل از چهار نوع هزینه هستند: یعنی هزینه مادی، معنوی، جزایی و در نهایت هزینه زمانی. منظور از هزینه‌های مذکور آن چیزی است که فرد از بابت انجام فعلی به صورت نابرابر از دست یا دریافت می‌نماید که می‌تواند از نظر مالی شامل دریافت مبلغی پول و یا مصرف مبلغ کمی پول برای دریافت خدمات، از دست دادن اعتبار شان و منزلت یا اخذ نابرابر آن یا تحمل مجازات یا کسب احترام و توجه بیشتر یا دریافت سریع خدمات در مدت زمان کمتر در قیاس با دیگران باشد.

از دید نویسنده در نگاه اول اینکه رفیق بازی و یا فامیل پرستی و خانواده سالاری سرعت کار را تسریع می‌نمایند خوب و پسندیده است یا اینکه اگر وجود خانواده یا دوستی در اداره باعث احترام یا توجه بیشتری شود مطلوب است ولی این موضوع زمانی برای سیستمی فاجعه به بار خواهد آورد که برای مراجعه‌کنندگان خاصی، حقوق غیرقانونی و باطل به وجود می‌آورد. این موضوع مشروعیت نظام، عدالت نظام را زیر سوال قرار می‌دهد و اذهان عمومی مردم را نسبت به سلامت اداری مغشوش می‌سازد. از سوی دیگر افرادی را که دارای دوستانی در اداره نیستند و یا فامیلی و پارتی ندارند را در وضعیت نابرابر از لحاظ دسترسی به خدمات یا توجه لازم قرار می‌دهد که این موضوع با روح کلی بوروکراسی مخالف است. از همه مهم‌تر نابرابری در دسترسی به خدمات و پایین آوردن هزینه زمانی نابرابر، می‌تواند عدالت اجتماعی را خدشه‌دار کند.

در زمینه جزایی نیز منظور از هزینه جزایی، میزان عقوبتی است که فرد از بابت اعمال غیرقانونی‌اش دریافت می‌نماید. در سیستمی که متخلفین برای اعمال غیرقانونی خود جزایی دریافت نکنند، نمی‌توان امیدوار بود که مردم به قوانین پایبند باشند. از جانب دیگر در این وضعیت قوانین و سیستم به عنوان سیستم متخلفین و سمپات آنها دیده می‌شوند و این موضوع نقش نهادهای نظارتی را خدشه‌دار و بر جری شدن متخلفین و در نتیجه افزایش تعداد جرم می‌افزاید.

روش تحقیق

روش انجام این تحقیق روش پلورالیستی (کمی و کیفی) شامل روش پیمایشی، تحلیل ثانویه، مطالعات اسنادی است. روش پیمایشی، روشی اساسی گردآوری و تحلیل داده‌ها بیشتر اطلاعات این تحقیق است. در این روش از ۵۰۰ نفر (چهار صد نفر از پاسخ دهندگان شامل افرادی است که در درب منزل به صورت خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شده‌اند و به سوالات پاسخ داده‌اند و صد نفر از نمونه‌ها شامل مراجعه‌کنندگان به مناطق شهرداری هستند که به شیوه تصادفی برگزیده شده‌اند) از پاسخگویان که به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده‌اند خواسته شد به تعدادی پرسش پاسخ دهند. این پاسخ‌ها، داده‌های تحقیق را تشکیل دادند. پیمایش در این پروژه به معنی تکنیک جمع‌آوری اطلاعات نیست. هر چند در آن عمدتاً از پرسشنامه استفاده می‌شود اما فنون دیگری از قبیل مصاحبه عمیق و ساختمند، تحلیل محتوا، مطالعات طولی از اجزای این روش به شمار می‌رود (واس، ۱۳۷۶: ۱۳).

در این روش بر اساس متغیرهای استخراج شده از نظریه‌ها، سوالاتی مطرح شده است. ضمناً از تحلیل ثانوی^۱ یعنی استفاده از داده‌های گردآوری شده از طریق موسسات و دانشگاه‌ها و تحقیقات دانشگاهی برای جمع‌آوری قسمتی از داده‌های مورد نیاز این پروژه استفاده شده است. از این رو شیوه جمع‌آوری و گردآوری و تحلیل داده‌ها شامل، پرسشنامه، مشاهده، تحلیل محتوا است. همچنین از آمار توصیفی و استنباطی نیز برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده استفاده شده است. نوع نمونه‌گیری در این پروژه نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای است.

واحد مشاهده در این پژوهش

به معنی واحد جمع‌آوری اطلاعات است که عبارت است از: عنصر یا مجموعه‌ای از عناصر که اطلاعات درباره آن جمع می‌شود. واحد مشاهده در این تحقیق فرد می‌باشد.

واحد تحلیل

موضوعی است که متغیرهای ما صفت آن باشد، واحد تحلیل را معین می‌کند. در این تحقیق واحد تحلیل فرد می‌باشد.

سطح تحلیل (مشاهده)

در این تحقیق سطح تحلیل فرد ساختار تجلی شده در افراد مشاهده است: یعنی در واقع با وجود اینکه واحد تحلیل فرد است برای سنجش متغیرها در بین به سراغ افراد می‌روئیم.

اعتبار روایی پرسشنامه

به منظور فهم این موضوع که آیا پرسش‌های موجود در پرسشنامه، مفاهیم مورد نظر را بدرستی اندازه‌گیری می‌کنند یا خیر به آزمون‌های خاصی نیاز است. این آزمون‌ها تحت عنوان آزمون‌های اعتبار روایی نام برده می‌شوند. یکی از آزمون‌های که به بررسی اعتبار گویه‌های پرسشنامه می‌پردازد ضریب کرونباخ آلفاست. از این آزمون برای سنجش تک بعدی بودن نگرش‌ها، قضاوت‌ها، عقاید و سایر مقولات

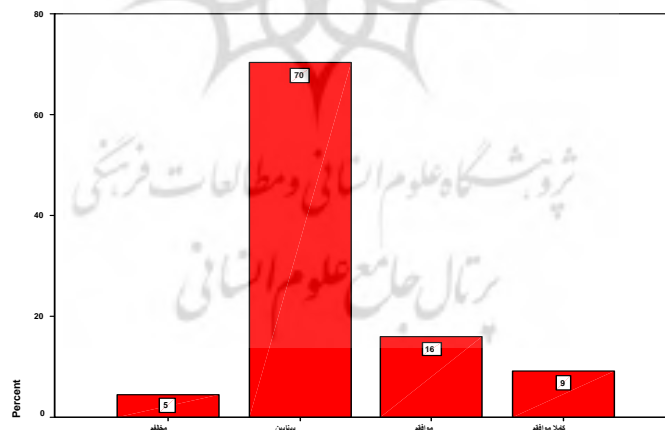
استفاده می‌شود؛ یعنی به عبارتی این آزمون به این هدف انجام پذیرفت که آیا برداشتهای پاسخگویان از سوالات یکسان است یا خیر؟
به منظور بالابردن ضریب اطمینان پرسشنامه تهیه شده و بالابردن روایی گویه‌ها محقق اقدام به تست مقدماتی از پرسشنامه‌ها کرده و در این زمینه نمونه‌ای به تعداد ۳۹ نفر با روش‌های کاملاً علمی و نمونه‌گیری خوشه‌های انتخاب شده و مورد آزمون قرار گرفتند.

یافته‌های تحقیق

نتایج حاصله از پیمایش انجام شده در زمینه این سوال که آیا مردم می‌توانند کارهای خود را در ادارات ایران به راحتی انجام دهند؟ نشان داده است که انجام کارهای در نظام اداری ایران، ساده‌ای نیست. به عبارتی به دلیل مشکلات زیادی که در نظام اداری ما وجود دارد و از دیدگاه شهروندان تهرانی - که در درب منزل به سوالات به سوالات و گویه‌های این تحقیق پاسخ داده‌اند - انجام کارهای اداری در شهرداری تهران از طریق رویه‌های قانونی ساده نیست.

جدول شماره ۱: دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در خصوص وضعیت حاکم بر محیط ادارات تهران

مخالقم	فراروانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
۱۸	۴/۵	۴/۵	۴/۵
۲۸۱	۷۰/۳	۷۰/۳	۷۴/۸
۶۴	۱۶/۰	۱۶/۰	۹۰/۸
۳۷	۹/۲	۹/۲	۱۰۰/۰
۴۰۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	

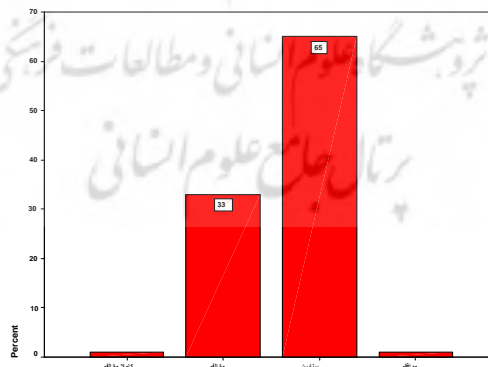
نمودار شماره ۱: دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در خصوص وضعیت حاکم بر محیط ادارات تهران

در توضیح نمودار ستونی بالا (هفت گویه تدوین شده در ارتباط با وضعیت حاکم بر نظام اداری ایران) می‌توان گفت که تعداد افرادی که نظام اداری ما را فاقد سرمایه اجتماعی مثبت (پایبندی کارمندان و

نظام اداری به هنجارهای مشترک مرتبط با اداره به عنوان سرمایه مثبت اجتماعی در اداره مانند قانون‌گرایی، طرد فامیل‌گرایی و درونی‌گرایی، به معنی فوکویامایی در مقابل بیرون‌گرایی، وجدان و تعهد درونی به عنوان منبع رعایت قوانین، انتصاب از طریق لیاقت شغلی، انجام وظایف، عدم فراموشی وظایف قانونی، عدم سوء استفاده از وظایف، انجام بدون چشم داشت کارها، تعهد درونی برای انجام کار، انجام بدون سفارش کار، انجام به موقع، سریع و سر وقت و بدون تذکر کارها، نداشتن ارتباط شبکه‌ای و به جای آن حاکمیت قانون) می‌دانند (۲۵٪) بیشتر از تعداد پاسخ‌گویانی است که نظام اداری ما را واجد سرمایه مثبت می‌دانند (۵٪) است. به عبارتی بر مبنای دیدگاه فرانسیس فوکویاما، هنجارهای مشترک حاکم بر نظام اداری ما به طرف هنجارهای منفی متمایل است که در خمیدگی به سمت چپ نمودار مشهود است. به عبارتی دیگر کارمندان زیادی در نظام اداری ما وجود دارند که از دیدگاه مردم شهر تهران کارشان را سریع انجام نمی‌دهند، وقت نشناس هستند، سر موقع در محل کار حاضر نمی‌شوند، حتماً برای انجام کارهایشان نیازمند به تذکر و مراقب مقامات بالا هستند و با چشم داشت کارهایشان را انجام می‌دهند و اگر فرصتی در اختیار داشته باشند از این فرصت برای دوستان، فامیل و نزدیکان خود استفاده می‌نمایند. این موضوع به آن معنی است که محیط اجتماعی ادارات واجد سرمایه‌های منفی اجتماعی به معنی هنجارهای منفی مشترک است. از سوی دیگر از نمودار فوق می‌توان استنباط کرد که انجام امور اداری در محیط اداری که با سرمایه‌های منفی اجتماعی مشخص است، بسیار مشکل خواهد بود. این موضوع را می‌توان در پاسخ‌های مراجعه‌کنندگان به شهرداری‌های تهران نیز مشاهده کرد.

جدول شماره ۲: دیدگاه‌های مراجعه‌کنندگان به شهرداری تهران در خصوص وضعیت حاکم بر محیط ادارات تهران

فرآوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
مخالقم	۱	۱/۰	۱/۰	۱/۰
بینابین	۳۳	۳۳/۰	۳۳/۰	۳۴/۰
موافقم	۶۵	۶۵/۰	۶۵/۰	۹۹/۰
کاملاً موافق	۱	۱/۰	۱/۰	۱۰۰/۰
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	

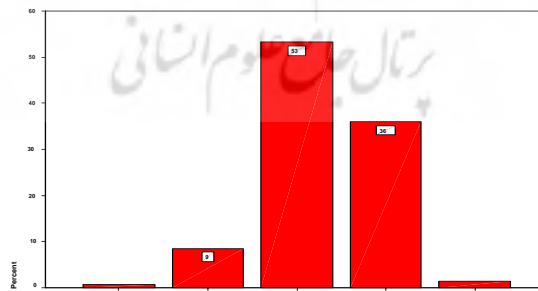
نمودار شماره ۲: دیدگاه‌های مراجعه‌کنندگان به شهرداری تهران در خصوص وضعیت حاکم بر محیط ادارات تهران

مطابق نمودار شماره دو، ویژگی اساسی محیط اداری (از نظر مراجعه کنندگان به مناطق شهرداری تهران) را وجود هنجارهای منفی مشترک تشکیل می‌دهد. این هنجارها مجموعه‌ای از باید و نبایدهای مربوط به اداره از جمله وقت‌شناسی، وظیفه‌شناسی، انجام سریع و بدون تذکر و سفارش کارمندان، قانون‌گرایی هستند. در نمودار مذکور مشاهده می‌نمایید، تقریباً بالای ۳۴٪ درصد از پاسخ‌گویان در رابطه با نظام اداری ایران معتقدند که محیط اداری واجد سرمایه‌های منفی مشترک است. این درحالی است که درصد پاسخ‌دهندگان که محیط اداری‌مان را دارای هنجارهای مثبت اجتماعی می‌دانند، بسیار پایین و در حدود ۲٪ است. این موضوع را به صورت مشهود در خمیدگی داده‌ها به سمت چپ نمودار می‌توان مشاهده کرد. یعنی از دیدگاه شهروندان تهرانی که در هنگام مراجعه به شهرداری تهران به سوالات و گویه‌های این تحقیق پاسخ داده‌اند، انجام کارهای اداری در شهرداری تهران از طریق رویه‌های قانونی به دلایل حاکمیت هنجارهای منفی اجتماعی مدنظر فوکویاما ساده نیست.

از این رو می‌توان در ارتباط با سوالات اول این تحقیق نتیجه گرفت که پاسخ‌های دریافتی از طریق پیمایش انجام شده نشان می‌دهد که انجام کارهای اداری در تهران به دلایل غلبه گونه‌ای از ارزش‌های غیراداری که از آن تحت عنوان سرمایه‌های منفی اجتماعی یاد می‌شود آسان نیست. از سوی دیگر، ویژگی دوم جامعه‌ای مورد مطالعه این تحقیق داشتن سرمایه‌های منفی اجتماعی است. از سوی دیگر در زمینه تاثیر سرمایه‌های اجتماعی منفی - که در بسیاری از زمینه‌های پرسش شده از شهروندان تهرانی که در درب منزل به سوالات این پیمایش پاسخ داده‌اند- نشان داد که سرمایه‌های مذکور باعث پایین آمدن یا افزایش بعضی از هزینه‌های مدنظر این مقاله شده است. در ارتباط با این سوال که برای پاسخ‌های دریافتی در زمینه متغیر هزینه به صورت زیر بوده است.

جدول شماره ۳: دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در خصوص تاثیر سرمایه اجتماعی بر کاهش هزینه‌های آنها

فرآوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی
کاملاً مخالفم	۳	۰/۸	۰/۸	۰/۸	۰/۸
مخالفم	۳۴	۸/۵	۸/۵	۹/۳	۹/۳
بینابین	۲۱۳	۵۳/۳	۵۳/۳	۲۶/۶	۲۶/۶
موافقم	۱۴۴	۳۶/۰	۳۶/۰	۹۸/۶	۹۸/۶
کاملاً موافق	۶	۱/۴	۱/۴	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰
جمع کل	۴۰۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰		

نمودار شماره ۳: دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در خصوص تاثیر سرمایه اجتماعی بر کاهش هزینه‌های آنها

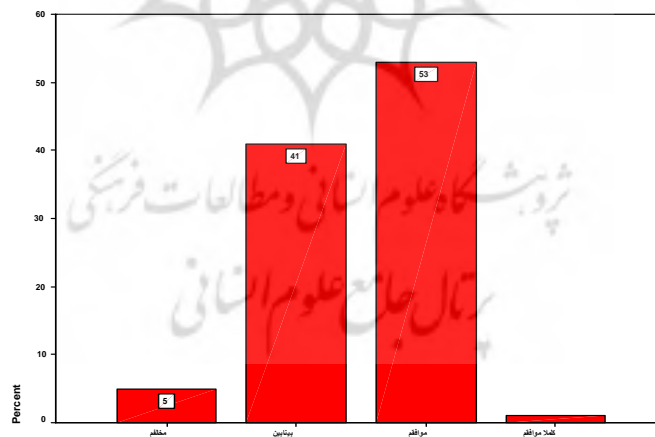
مطابق فرضیه این تحقیق نگارنده فرض را بر این گرفت که بین وجود سرمایه منفی اجتماعی، خاص‌گرایی در محیط اجتماعی ایران و پایین آمدن هزینه‌های مالی انجام خدمات، بالارفتن سرعت انجام خدمات و نیز پایین آمدن هزینه جزایی رابطه وجود دارد. مطابق دیدگاه شهروندان تهران بالای ۳۸٪ معتقداند وجود خاص‌گرایی، هنجارهای منفی مشترک T فامیل‌گرایی T خانواده‌گرایی باعث پایین آمدن بعضی از هزینه‌ها می‌شود، سرعت کار را بالا می‌برد و هزینه جزایی زیادی قابل پیش‌بینی نیست. این موضوع را می‌توان در خمیدگی نمودار به سمت چپ این نمودار کاملاً مشاهده کرد. به عبارتی در محیط اجتماعی و اداره ایران، سرمایه‌های منفی اجتماعی، خاص‌گرایی، خانواده‌گرایی دارای کارکرد مثبت هستند و باعث کارآمدی بیشتری می‌گردند. به عبارتی سرمایه‌های منفی و خاص‌گرایی در محیط اداری ایران مانند گریس بوروکراسی عمل می‌کنند.

این موضوع در پاسخ‌های ارائه شده توسط شهروندان تهرانی که در درب منزل به سوالات این پیمایش پاسخ داده‌اند نیز به صورت زیر بوده است.

جدول شماره ۴: دیدگاه‌های مراجعه‌کنندگان به شهرداری‌ها

در خصوص تاثیر سرمایه اجتماعی بر کاهش هزینه‌های آنها

کاملاً مخالفم	مخالفم	بینابین	موافقم	جمع کل
۱	۵	۴۱	۵۳	۱۰۰
درصد فراوانی	۵٪	۴۱٪	۵۳٪	۱۰۰٪
درصد فراوانی تجمعی	۶٪	۴۷٪	۱۰۰٪	

در رابطه با تاثیرات وجود این هنجارهای منفی اجتماعی و خاص‌گرایی تعمیم یافته باید گفت: مانند پاسخ‌های شهروندان دیگر تهرانی (در درب منازل) سایر شهروندان (مراجعه‌کنندگان به شهرداری‌ها) نیز اعلام کرده‌اند که خاص‌گرایی، هنجارهای اجتماعی مشترک منفی، گریس بوروکراسی هستند؛ به عبارتی دیگر با دادن مبلغ در اداره مورد احترام بیشتری قرار می‌گیرند، کارشان با سرعت بیشتری انجام می‌گیرد و

از سوی دیگر هیچ هزینه جزایی نیز متحمل نمی‌شوند. این موضوع تمایل به راه‌های غیرقانونی را شدیداً افزایش می‌دهد و از این رو بر سرعت فساد در ادارات می‌افزاید. در نمودار مشاهده می‌نمایید، تقریباً بالای ۵۴٪ از شهروندان تهرانی معتقدند: این عوامل دارای کارکرد مثبت است. این در حالی است که تنها ۵٪ معتقدند رشوه کارها را سرعت نمی‌بخشد یا سفارش باعث احترام بیشتر نمی‌شود.

فرضیه آزموده شده در این مقاله نشان داد که سرمایه‌های منفی اجتماعی در محیط اجتماعی و اداری دارای کارکرد اساسی است. مطابق بررسی انجام شده - که نتیجه آن را در جدول مقایسه‌ای زیر مشاهده می‌نمایید - تصور عمومی این است که سرمایه‌های منفی دارای کارکرد مثبت هستند و کارها را سرعت می‌بخشند، هزینه‌های مالی انجام کارها در ادارات را پایین می‌آورند و از همه مهم‌تر موجب احترام بیشتری می‌شوند. در این زمینه جدول مقایسه‌ای زیر را ملاحظه کنید.

جدول شماره ۵: دیدگاه‌های شهروندان تهرانی و مراجعه‌کنندگان به شهرداری‌ها در خصوص تاثیر

سرمایه اجتماعی بر کاهش هزینه‌های آنها

تاثیر کارکرد سرمایه‌های منفی و خاص‌گرایی در پایین آمدن هزینه‌ها در ادارات ایران			محل دریافت پاسخ‌ها
موافقین	بینابین	مخالفین	پاسخ‌های درب منزل
۳۶٪	۵۳٪	۹٪	
موافقین	بینابین	مخالفین	پاسخ دریافتی در شهرداری‌ها
۵۳٪	۴۱٪	۵٪	
موافقین	بینابین	مخالفین	میانگین
۴۴/۵٪	۴۷٪	۷٪	

نتیجه‌گیری

داده‌ها و یافته‌های تحقیق و تحلیل‌های آماری انجام شده نشان دادند که سرمایه اجتماعی با وجه بیرونی‌سازی مفرط می‌تواند به جای آنکه به عنوان عاملی برای توسعه عمل نماید به دردسر برای توسعه تبدیل شود. خانواده‌سالاری، قوم و خویش پرستی و فامیل‌خواهی نمونه‌ای از سرمایه منفی اجتماعی هستند و در نمونه ایران نشان دادند که چگونه برای عده خاص فرصت‌های غیرقانونی ایجاد و یا هزینه‌ها جزایی را برای آنها کاهش دهند یا باعث افزایش فرصت‌ها یا سرعت دسترسی به خدمات می‌شود. به عبارتی در این تحقیق نشان داده شد که مشاهده این مسائل در ایران توسط مردم باعث بی‌میلی مردم به همکاری برای مبارزه با فساد و بی‌اعتمادی به رویه‌های قانونی می‌شود.

از سوی دیگر بر اساس سوالات تحقیق مشخص شد که انجام کارهای اداری در ایران به راحتی انجام نمی‌شود؛ یعنی ارباب رجوع برای انجام کارهای خود در نظام اداری با موانع جدی مواجه است. از سوی دیگر در این ارتباط ارباب رجوع دو آلترناتیو برای انجام امور در ادارات را دارند. یا باید از مجرای قانونی به پیگیری امور خود مبادرت نمایند یا اینکه آلترناتیو دوم را که از منظر هزینه مد نظر این تحقیق کم هزینه است را اتخاذ کند. بدین صورت ارباب رجوع ایرانی با توجه به درکی که از ویژگی‌های نظام اداری ما دارد و با محاسبه تمامی جوانب هزینه اعم از هزینه معنوی کار و هزینه‌های جزایی که در صورت افشاء مطلب می‌تواند ایجاد شود، به راه‌های غیرقانونی و اتخاذ رویه‌های غیرقانونی روی می‌آورد. از این رو از یک طرف

نظام اداری با کارکرد منفی خود، شهروندان را به استفاده از رویه‌های غیرقانونی مدنظر این تحقیق متمایل می‌سازد و از سوی دیگر سرمایه‌های منفی حاکم بر نظام اداری از دیدگاه گزینش عقلایی افراد را به سوی استفاده از روش‌های غیرقانونی متمایل می‌سازد.

از سوی دیگر مهم‌ترین تأثیر وجود سرمایه‌های اجتماعی منفی در نظام اداری و همچنین مشکلات بوروکراسی ما در خصوص عدالت اجتماعی خواهد بود. در ارتباط با این سوال که سرمایه‌های منفی اجتماعی نشان داده‌اند که فرصت‌های نابرابری را برای گروه‌های خاص که می‌توانند فامیل، دوستان یا سرمایه‌داران و کسان دیگر باشند ایجاد می‌کند. این موضوع می‌تواند پروژه‌های عدالت اجتماعی را با مشکل مواجه سازد. بدون شک اعتماد برای هر جامعه‌ای سرمایه اجتماعی عمده را تشکیل می‌دهد. اعتماد سرچشمه اساسی هر نوع همکاری است. در جوامع ابتدایی اعتماد نتیجه رابطه شخصی و تجربی است. در سیستم پیشرفته، نهادها نقش اساسی را برای ایجاد اعتماد به همدیگر فراهم می‌نمایند. بنابراین می‌توان گفت که، وجود نهادهای سالم زمینه لازم برای تعمیق اعتماد عمومی نهادینه شده و بسط همکاری در جامعه است. اگر به این صورت به موضوع نگاه کنیم اعتماد عمومی متغیر وابسته است. ولی موضوع از بعد دیگری نیز قابل ایضاح است. وجود اعتماد اجتماعی از طرف مردم به شهروندان و کارگزاران حکومتی انگیزه مهمی را برای نوع دیگری از همکاری فراهم می‌نامید. بر اساس این موضوع اگر مردم، شهروندان و کارگزاران را در انجام مسئولیت‌های محوله در قبال اداره سالم نبینند، انگیزه‌های پیگیری راه‌های متعارف از بین می‌رود. بنابراین مردم حاضر نمی‌شوند در جامعه‌ای که همه به دنبال راه‌های نامتعارف اداری هستند، مسئولیت بیشتری را برعهده گرفته و پیگیر امور اداری خود از طرق راه‌های قانونی شوند. این موضوع مصیبتی عظیم برای یک سیستم است. مصیبت از این جهت که همه مردم اعتماد خود را به هم دیگر و به کارگزاران از دست می‌دهند، یعنی اعتماد خود را به کارگزاران در مورد اینکه کارگزاران اداری از فرصت‌های در اختیارشان به نحو شخصی و بانندی و فامیلی استفاده نمی‌کنند از بین می‌رود. پیامد این موضوع این خواهد بود که مردم فکر می‌کنند نظام اداری اهداف سازمانی و قانونی خود را فراموش کرده و در نتیجه، از یک سو، فشارهای غیرمحسوس در نتیجه بی‌اعتمادی عمومی به نظام اداری افزایش می‌یابد و از سوی دیگر، فشارهای محسوس برای پیگیری امور اداری از راه‌های غیرمتعارف، موجبات انحراف و بالارفتن هزینه انجام فعالیت‌ها اداری می‌شود. نهایتاً، پیامد این موضوع در سطح اجتماعی، خشک شدن ریشه گذشت، ایثار، همکاری، دیگر خواهی، مسئولیت‌پذیری که از لوازم همکاری در اجتماع هستند است.

منابع

- بشیریه، حسین، آموزش دانش سیاسی (مبانی علم سیاست نظری)، تهران: انتشارات موسسه نگاه معاصر، ۱۳۸۱.
- دو اوس، دی. ای، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نابی، تهران: انتشارات نشر نی.
- رفیع‌پور، فرامرز، فساد سرطان اجتماعی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۶.
- غفاری، غلامرضا، اعتماد اجتماعی خاص گرایانه و تعمیم یافته (مطالعه موردی دو محله یوسف آباد و نازی آباد شهر تهران، فصلنامه علمی تحقیقاتی پژوهشنامه علوم اجتماعی گرمسار، سال دوم شماره دوم، ۱۳۸۶ .

- هریسون، لارنس، هانتینگتون، ساموئل اهمیت فرهنگ، ترجمه انجمن توسعه مدیریت ایران، تهران: انتشارات موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۳.

- Carrier G.Jems(2005),A Hand book of economic anthropology,published by Edward Elgar publishing.
- Charistian Bjornskov and Gert Tinggaard svendsen, measuring social capital, is there a single underling explanations, department of economics, Aarhus school of business, prismet .silkeorgvej.DK-8008, Danmark.
- Fukuyama Francis (2002),social capital and development: the coming agenda, SAIS review vol XXII, no1.
- Marshal Gorden(1998),Oxford dictionary of sociology,Oxford university pree.
- Norman Uphoff, understanding social capital: learning from the analysis and experience of participation, Cornell University.
- Ostrom Elinor, social capital: a Fad or a fundamental concept, center for the study of institution u population and environmental change, workshop in political theory and policy analysis, Indiana University.
- Romero Mary and Margolis Eric (2005),the Blackwell companion to social inequalities, Blackwell publishing.
- Snow A.David, Soule a Sarah and Kriesi Hanspeter (2004), the Blackwell companion to social movement, Blackwell publishing.
- Stephen Knowles (2005), Is Social Capital Part of the Institutions Continuum? . Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, sknowles@business.otago.ac.nz.
- Vera Hernan and Feagin R. Joe (2007). Handbook of the sociology of racial and ethnic relation, published by Springer.
- Zey Mary (1998), rational choice theory and organization theory. A critique ,Sage publication.inc.